

- 2 Гражданское право: Учебник. Т. 2. Изд. четвертое, перераб. и доп. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. - М.: Проспект, 2003. - 848 с
- 3 Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части второй / Под ред. Т. Е. Абовой и А. Ю. Кабалкина. - М.: Юрайт, 2003. - 976 с.
- 4 Павлодский Е. А. Договоры организаций и граждан с банками. - М.: Статут, 2000. - 266 с.
- 5 Гражданское право: Учебник. В 2-х т. Т. II. Полутом 2. 2-е изд., перераб. и доп. / Отв. ред. Е. А. Суханов. - М.: Изд-во БЕК, 2000. - 704 с.
- 6 Ефимова Л. Г. Банковские сделки: право и практика. - М.: НИМП, 2001. - 654 с.
- 7 Витрянский В.В. Проблемы заключения и исполнения кредитного договора // Хозяйство и право. Приложение к журналу. - 2004.- № 11. - С. 1-80.
- 8 Вишневский А. А. Банковское право: Краткий курс лекций. - М: Статут, 2002. - 271 с.
- 9 Захарова Н.Н. Кредитный договор. - М.: Концерн "Банковский Деловой Центр", 1996. - 128 с.

НЕГІЗСІЗ БАЮ САЛДАРЫНАН ТУЫНДАЙТЫН МІНДЕТТЕМЕНІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

*Мулькубаева Ш.Р. Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды Университетінің аға оқытушы,
з.э.м.*

Тақырыптың өзектілігі ретінде - негізсіз баю институты өзінің қалыптасуы мен дамуы қазіргі кезеннің өзінде де аз зерттелген институттың бірі болып саналады, алайда алаяқтық әрекеттерді жасау үшін заңсыз баюды жиі қолданатын әдіс орын алғандығы белгілі. Негізсіз байытуға байланысты істердің көпшілігі Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (әрі қарай- ҚР АҚ) аясында қарастырылатындығына байланысты, негізсіз баю жәбірленушіге тек өтеу жазасы берілетіні мәлім. Ал Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінде қатаң жаза тәсілдері қолдануы мүмкін, бұл өз кезегінде заңсыз байып көруге мүмкіндік тудыратыны сөзсіз.

Қазіргі уақытта континенталды Еуропаның барлық дамыған заңдылықтарына белгілі, негізсіз байытудан туындайтын міндеттемелер рим құқығының *condictio* институтының (лат. *condictio*-алу, сатып алу) алудың нәтижесінде пайда болған.

Condictio sine causa (негізсіз сатып алу) рим заңгерлерінің көзқарастарының дамуы нәтижесінде осы санатқа қарыз төлеу қателігі (*condictio indebiti*) шындығында жоқ екендігі, қандай да бір мақсатқа қол жеткізу үшін талапкердің жауапкерге белгілі бір ақша сомасын немесе жылжымалы затты беруі, оған қол жеткізу мүмкін еместігі бастапқыда немесе кейіннен пайда болды (мысалы, кейіннен үйленбеген кезде жасау ретінде ақша беру, жалған өсиет бойынша мұра алу). Жоғарыда аталған барлық жағдайларда мүлікті алушы *condictio* талабы бойынша негіздің (*sine causa*) болмауына байланысты одан сатып алынған мүлікті алып қоюға қарсы бола алмады. Юстиниан Дигесталарында жіктелген кондицияның әртүрлі түрлері мен нысандарын, сондай-ақ жалпы *condictio sine causa* негізсіз байытудан міндеттемелер нормаларын құруға негіз болды [1; 509].

Негізсіз баюдан туындайтын міндеттеме институтына көптеген ғалымдардың еңбектері арналған, оларға Флейшиц Е.А., Гибанов В.П., Шершеневич Г.Ф., Эрделевский А.М., Иоффе О.С., Ем В.С., Носов В.А., Новак Д.В., Толстой Ю.К., Рясенцев В.А. және өзге де ғалымдар.

Жалпы қазіргі уақытта отандық және әлемдік экономика тұтастай алғанда белгілі бір қиындықтарды бастан кешуде. Олардың едәуір бөлігі құқықтық негізсіз азаматтық айналымның кейбір қатысушыларын басқалардың есебінен кеңінен таралған байытумен тікелей байланысты. Елдің даму кезеңіндегі және нарықтық жағдайындағы экономикалық және экономикалық өмірдің негізгі реттеушілерінің бірі азаматтық құқық болып табылатыны сөзсіз.

Азаматтық заңнаманы түбегейлі реформалау терең тыныштықта болған азаматтық құқық институттары туралы қалыптасқан көзқарастарды өзгертті. Осыған байланысты, негізсіз байытуға байланысты қатынастарды құқықтық реттеу мәселелері белгілі бір әлеуметтік-экономикалық, тарихи, құқықтық және ғылыми-құқықтық факторларға байланысты өзекті болып табылады.

Негізсіз баю салдарынан туындайтын міндеттеме сол бір немесе өзге себептер бойынша тауарлармен ақылы эквиваленті алмасу бұзылатын, соның салдарынан жоспарланған, бірақ жүзеге аспаған қатынастардың қайсыбір қатысушысы қандай да бір материалдық игіліктерді басқа қатысушыларға негізсіз беретін, құқықтық қатынастардың теріс пиғылды қатысушылары басқа тұлғаның қандай да бір мүлкін жасырып қалатын немесе олардың контрагенті ретінде болуға жоспарланған тұлғаның мүлкін пайдаланып қалу орайы келетін және т.б. кез келген жағдайларда пайда болатын жағдай.

Кондициондық деп аталатын негізсіз баюдан туындайтын міндеттеме (латын тілінен аударғанда – қателік бойынша жоғалтқанды қайтару) өзінің табиғаты бойынша шарттан тыс, қорғаушы құқықтық қатынастарға жатады және пайда болу негіздерінің ерекшелігімен де өзінің мазмұнының ерекшелігімен де анықталатын қолдану саласының өзіндік міндеттеме түрі болып табылады [2; 77]

Негізсіз баю салдарынан туындайтын міндеттемелердің пайда болуының мүмкін болатын жалғыз негіздері болып табылмайды. Негізсіз баю сондай-ақ субъектілер шартты қатынастармен байланысты болғанда, шартқа қатысушылардың біреуінің немесе екеуінің салақтығы, кездейсоқтыққа орай байыған тараптың немесе мүлікке деген құқықтардың заңды иесінен басқа өзге субъектінің пиғылынан болатын жағдайларда орын алуы мүмкін.

Бүгінгі таңда азаматтық құқық доктринасында қайтарылуға жататын мүліктің түрін (жеке анықталған немесе тектік) және оның құнын өтеу жағдайларын анықтау, негізсіз алынған мүліктен қайтарылуға жататын кірістердің көлемін есептеу, осы мүлікке шығыстарды бөлу сияқты мәселелер тәжірибе сипатында түпкілікті шешілген жоқ.

Қазіргі азаматтық әдебиеттерде жеке және субсидиярлы қолдану, кондикция шарттары мен шектерін анықтауға қатысты пікірлер бірлігі, сонымен қатар, сот істерінің бәсекелестігіне жол беру мәселесі біржақты шешілмегенің көре аламыз. Азаматтық құқықтарды қорғау туралы өзге де талаптарға негізсіз баю салдарынан міндеттемелер туралы ережелерді субсидиярлы қолдану аясын кеңейту мүмкіндігі туралы мәселе де даулы болып қала береді.

ҚР АҚ негізсіз баю салдарынан туындайтын міндеттеме азаматтық құқықтарды қорғау институтының «әмбебап» қызметін атқаратыны сөзсіз, оның тағайындалуы пайда алушының негізсіз баюдың мүлік есебінен жәбірленушінің мүліктік саласын қалпына келтіруден тұрады. Негізсіз баю салдарынан туындайтын міндеттемені (кондикционды міндеттеме) азаматтық құқықтық қатынас ретінде анықтап, заңдармен немесе мәмілемен белгіленген негіздерсіз мүлікті басқа тұлғаның (жәбірленушінің) есебінен иеленіп алған немесе жинаған тұлға (сатып алушы), осы Кодекстің 960-бабында көзделген жағдайлардан басқа ретте, негізсіз иеленіп алынған немесе жинақталған мүлікті (негізсіз баю) алдыңғысына қайтаруға міндетті [3].

Бірақ негізсіз баю салдарынан туындайтын міндеттеменің легалды анықтамасында кезегінде қалып қойған негіз бойынша негізсіз алғанды қайтарып беру міндетті нұсқау жоқ, сонымен қатар, мәміле мазмұнында келіскен нәтиженің туындамау жағдайында мәміле бойынша алғанды қайтару міндетіне де нұсқау белгіленбеген.

Осындай ережелер сот тәжірибесінде орын алады, бірақ олар құқықтың ресми қайнар көз болып саналмайды, кезегінде міндетті орындауға жатпайды, сондықтан ҚР Азаматтық кодексте ескеру керек деп санаймыз.

Кондикционды міндеттемінің нақты бір жағдайда саралауға мүмкіндік беретін міндетті белгісіне жәбірленушінің есебінен пайда алушының баюы, сондай-ақ заңмен немесе өзге де құқықтық актімен немесе мәмілемен белгіленген негіздің жоқ болуы болып табылады. Сонымен қоса, міндеттеме негізсіз баю мүлікті пайда алушының, жәбірленушінің өзі, үшінші тұлға немесе олардың еркінен тыс әрекеттердің нәтижесінде пайда болуына тәуелсіз [4; 32].

Кондикционды міндеттемені орындаудың негізгі тәсілі ретінде негізсіз алынған немесе жинаған мүлікті табиғи (натуралды) түрде қайтару немесе егер құқықтық басқа тұлғаға негізсіз берген жағдайда бұрынғы жағдайды қайтару арқылы жасалады. Егер сотпен анықталған табиғи түрде қалпына келтіру мүмкіндігі болмаған жағдайда ғана, жәбірленушіге негізсіз баю құны оны алған сәтінде толтырылады. Сонымен қоса, жәбірленушінің құқықтарын максималды қорғау мақсатында мүліктің құнын оның кейінгі құнының өзгеруі салдарынан шығындарда толтырылады, егер пайда алушы негізсіз баю туралы біліп тез арада оны орындауға немесе құнын өтемеген жағдайда ғана орын алуы мүмкін.

Негізсіз баюдан туындайтын міндеттемелер, меншік құқығын қорғауға бағытталған. Міндеттеменің тараптары болып: сатып алушы және жәбірленуші деп аталады. Негізсіз баю, мүлікті сатып алушының өзінің әрекеттерінен, жәбірленушінің немесе үшінші тараптардың әрекеттерінен пайда болуы мүмкін және бір оқиғаның нәтижесінде пайда бола алады. Егер алғанды заттай қайтару мүмкіндігі болмаса, сатып алушы жәбірленушіге сол мүліктің сатып алу кезіндегі нақтылы құнын және егер мүлік дереу қайтарылмаған болса, мүліктің құнына байланысты, оның шеккен шығындарын, өтеп беруге міндетті болады ҚР АҚ 956 б. Негізсіз баюдан туындайтын міндеттемелердің объектілері - тектік белгілерімен анықталған заттар түседі. Егер заттар жеке белгіленген болса, онда виндикациялық талап қойылады.

Негізсіз баюдан туындайтын міндеттемелердің ерекшелігі - мүлікті алған кезде сатып алушы оны сатып алуы негізсіз екенін білмеуі тиіс. Егер мүлікті алған немесе сақтаған тұлғаның кінәсі анықталса, онда оған қарсы делекті міндеттемелер жөніндегі ережелер қолданылады.

Қаралатын құқық қатынас заттық емес, міндеттемелік болғандықтан, мүлікті заттай қайтару дегеніміз, нақтылы сол мүлікті емес, сол түрдегі және сападағы басқа мүлікті немесе оның ақшалай құнын қайтару болып танылады. Жәбірленушінің кінәсі бұл жерде ескерілмейді. Негізсіз баюдан туындайтын міндеттемелердің негіздері келесі болады: төленетін сомадан асатын соманы төлеу, шынымен жоқ, бірақта бар деп ойлайтын міндетті орындау.

Негізсіз баюдан алған немесе сақтаған мүлікті, немесе оның құнын қайтару кезінде, сатып алушы жәбірленушіден мүлікті сақтауға ұстауға келтірген шығындарын өтеуді талап етуге құқылы болады. Егер сатып алушы мүлікті әдейі ұстап отырған болса, онда ол шығындарын өтеуді талап ету құқығынан айрылады. Кейбір жағдайларда негізсіз баюдан алынған мүлік қайтарылуға жатпайды.

Негізсіз баю салдарынан туындайтын міндеттеме азаматтық құқықтың әмбебап институты болып табылатын, жәбірленушінің мүлік есебінен бұзылған мүліктік саланы қалпына келтіру үшін арналған жинаған тұлғаның негізсіз баюмен түсіндіріледі. Сонымен қатар, әртүрлі азаматтық құқықтық қатынас субъектілерінің меншік құқығы және өзге де мүліктік құқықтарын қорғауды қамтамасыз етеді.

Берілген институт тәжірибеде кең қолданысқа ие және жәбірленушінің бұзылған құқықтарын қорғаудың тиімді тәсілі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодекстің 48 тарауы негізсіз баю салдарынан туындайтын міндеттемелерге (кондикциялық міндеттемелерге) арналған.

Заңдармен немесе мәмілемен белгіленген негіздерсіз мүлікті басқа тұлғаның (жәбірленушінің) есебінен иеленіп алған немесе жинаған тұлға (сатып алушы), Кодекстің 960-бабында көзделген жағдайлардан басқа ретте, негізсіз иеленіп алынған немесе жинақталған мүлікті (негізсіз баю) алдыңғысына қайтаруға міндетті анықталады.

Кондикциялық міндеттеменің пайда болуының негізі - екі элементтен тұратын заңды дерек ретінде негізсіз баю болып табылатын: мүлікті басқа тұлғаның есебінен сатып алу (жинақтау) және құқықтық негіздің болмауы.

Қолданыстағы заңнама кондикциялық міндеттеменің құқықтық негізіне нақты анықтама бермейді. Демек құқықтық қатынастардың мазмұнына сәйкес мүлікті беру мақсатына қол жеткендігін, тараптарға әрбір жағдайда заңды деректердің бар жоғын анықтауға тура келеді. Егер де берілген нұсқалардың біреуі де болмаса, онда негізсіз баю орын алғандығын білдіреді.

Көптеген авторлар кондикциялық міндеттемелерді жәбірленушінің есебінен негізсіз баюға әкелген заңды деректерге сәйкес жіктейді. Талдау көрсеткендей, мұндай жіктеу жетілмеген. Ол санаттардың жабық тізімін білдірмейді, сондықтан оны сенімді деп атауға болмайды. Пайда алушының мүліктік саласына берілген міндеттеме міндеттемесінің пайда болу фактісінің әсерінен кондикциялық міндеттемелерді жіктеу неғұрлым тиімді және толық деп айтуға болады.

Кондикция азаматтық құқықтарды қорғау туралы басқа да талаптарға дербес те, қосалқы та қолданылуы тиіс, жалпы қорғау шарасы болып табылады. Кондикциялық талап-арыз әмбебап сипатқа ие. Бөтен мүлікті, қызметті негізсіз пайдаланудан туындаған негізсіз жинақтауда, жәбірленуші сатып алушыға төлеуге жататын, бірақ сатып алушы пайдалану үшін төлемеген затты, қызметтерді пайдалану құны мөлшерінде талап етудің субъективті құқығына ие.

Негізсіз баю шарттан тыс құқықтық қатынастардың бір түрі болып табылады, бұл бір азаматтың екіншісінің алдындағы заңсыз әрекеттерінің салдарынан пайда болады. Негізсіз баю нәтижесінде алынған барлық мүлік қайтарылуға жатады.

Қолданатын әдебиеттер тізімі:

1. Римское частное право: Учебник / Под ред. И.Б. Новицкого и И.С. Перетерского.- Юристъ, 2004. С. 509 - 518.

2. Новак, Д. В. Неосновательное обогащение в гражданском праве : монография / Д. В. Новак. – М.: Статут, 2015. – 416 с.

3. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. (ерекше бөлім) (2022.01.01. берілген [өзгерістер](#) [мен](#) [толықтырулармен](#)) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51013880

4. Бозиева, Ю. Г. Обязательства из неосновательного обогащения и требования из правоотношений собственности : учеб. пособие / Ю. Г. Бозиева. – Рн/Д.: Изд-во Рост. ун-та, 2016. – 32 с.

МОДЕРНИЗАЦИЯ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ В СФЕРЕ ОХРАНЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Мухамедшин И.С. кандидат юридических наук, профессор, профессор кафедры гражданского и предпринимательского права Российской государственной академии интеллектуальной собственности

В Российской Федерации разработан механизм управления системными изменениями нормативно-правового регулирования предпринимательской деятельности «Трансформация делового климата». Реализация этого механизма невозможна без внесения соответствующих изменений и дополнений в гражданское законодательство, в